

8. Сидор В.Д. Земельне законодавство України: сучасний стан та перспективи розвитку : Монографія. – К. : Вид-тво «Юридична думка», 2011. – 312 с.
9. Бусуйок Д.В. До питання про публічні, приватні та публічно-приватні земельні правовідносини / Д.В. Бусуйок // Проблеми розвитку аграрного та земельного права України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 25 травня 2011 р.). – К.: Видавництво географічної літератури «Обрії», 2011. – С. 122-125.
10. Кобецька Н.Р. Дозвільне і договірне регулювання використання природних ресурсів в Україні : питання теорії та практики : монографія / Н.Р. Кобецька. – Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. Василя Стефаника, 2016. – 271 с.
11. Узунов Ф.В. Удосконалення інструментарію реалізації державно-приватного партнерства в Україні : дис. на здобуття наук. ступеня доктора наук з державного управління : 25.00.02 – механізми державного управління / Ф.В. Узунов ; Академія муніципального управління. – К., 2015. – 381 с.

УДК 341.322

ЗАХИСТ НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ: СИТУАЦІЯ *DE-JURE* ТА *DE-FACTO*

Пташник І.Р.

Анотація. Дана стаття присвячена аналізу міжнародної нормативної бази в сфері захисту навколишнього природного середовища під час збройних конфліктів. Окрім того автором досліджено найпоширеніші порушення міжнародних зобов'язань держав в даній сфері. Зроблено короткий огляд порушення вимог охорони навколишнього природного середовища на Сході України.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, звичаєве право, договірне право, право війни, охорона навколишнього природного середовища, принцип заборони заподіяння зайвих ушкоджень, принципи права

Ptashnyk I. Environmental protection during armed conflicts: the situation *de-jure* and *de-facto*

The relevance of this article is caused by the increasing number of violations of international humanitarian law during international and non-international armed conflict in the sphere of environmental protection.

The aim of the research is to analyze the existing international legal framework which regulates the protection of the environment in armed conflicts.

Nowadays the issue of environmental protection at the time of armed conflicts is governed by international treaties, customary and so-called "soft law". Universal international organizations (governmental and nongovernmental) pay a lot of attention to monitoring the situation of the basic obligations of parties of the conflict in this area.

However, analyzing all, without exception, armed conflicts, we can assume that there are no armed conflicts or peacekeeping operations that follow the rules of warfare.

Thus, the author of the article made the description of the environmental consequences of the Vietnam War (which gave the start for the modern development of environmental protection in armed conflicts), offenses committed at the time during NATO campaign in Yugoslavia. Also was drawn an attention to the existing consequences for the environment, which suffered during the armed conflict in Eastern Ukraine.

We can conclude about the existence of developed system of international law on the protection of the environment. However, nowadays countries are divided into those who believe this system can provide sufficient respect and implementation of the laws of warfare, while others believe that there is a need to reform international law either by modification, or by adopting a completely new set of international obligations of the in this area.

Keywords: *international humanitarian law, common law, treaty law, law of war, environmental protection, the principle of prohibition of causing unnecessary damage, principles of law.*

На сьогодні збройні конфлікти, не залежно від їх типу, локалізації, учасників та тривалості впливають на все більшу кількість людей. Так, за даними Міжнародного інституту стратегічних досліджень 1,2 млрд. людей в світі в тій чи іншій мірі потерпають від насильства та нестабільності [1]. Збройні конфлікти міжнародного та неміжнародного характеру відбуваються з порушенням існуючих правил та звичаїв війни, що впливає не тільки на життя, здоров'я та добробут людей, але і на стан навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень в даній сфері показує глибоке занепокоєння як міжнародних міжурядових, так і неурядових організацій, серед яких Організація Об'єднаних Націй, Інститут економіки та миру, Міжнародний комітет Червоного Хреста, які працюють в сфері моніторингу та вироблення рекомендацій як країнам, які потерпають від збройних конфліктів, так і тим, які мають можливість впливати на ситуацію конфлікту. Так, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун у своїй заяві з нагоди Міжнародного дня ООН по запобіганню експлуатації навколишнього середовища під час війни і збройних конфліктах зазначив: "Навколишнє середовище вже давно є мовчазною жертвою війни та збройних конфліктів. Від забруднення земель і знищення лісів, розграбування природних ресурсів і розпаду систем управління, екологічні наслідки війни часто є широко поширеними та руйнівними"[2].

Основним завданням даної статті є аналіз існуючої міжнародної нормативної бази, якою регулюються питання захисту навколишнього природного середовища в період збройних конфліктів.

Варто нагадати, що право збройних конфліктів, або міжнародне гуманітарне право є галуззю міжнародного права, яка регулює проведення збройних конфліктів міжнародного, так і неміжнародного характеру. Для цього державами пророблено колосальну роботу як в сфері кодифікації звичаєвого права, так і у виробленні основних принципів ведення воєнних дій.

Міжнародна нормативно-правова база, що регулює питання захисту навколишнього природного середовища в період збройних конфліктів

Так, всі джерела, які вміщують принципи та правила ведення воєнних дій, можна поділити на 4 великі групи:

1) Договірне право, яке включає міжнародні договори, протоколи та аналогічні інструменти, які були узгоджені і ратифіковані державами-учасниками (наприклад, чотири Женевські Конвенції 1949 року та Додаткові протоколи I і II 1977 року, Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 року, Договір про нерозповсюдження ядерної зброї, тощо). Міжнародні договори в сфері захисту навколишнього природного середовища можна умовно поділи на три групи: ті, які безпосередньо стосуються питання охорони навколишнього середовища; загальні принципи права збройних конфліктів, які застосовуються до захисту навколишнього середовища, та положення, які забезпечують непрямої ступінь захисту навколишнього середовища під час конфлікту.

2) Звичаєве право, яке можна визначити як загальні міжнародні правила, встановлені на основі широкопоширеної та однакової практики держав із загальним переконанням про необхідність виконання зобов'язань. Звичаєве право включає в себе норми, які не допускають відхилення від встановлених зобов'язань, на відміну від договірного права, яке застосовується тільки тими державами, які висловили свою згоду.

3) «М'яке право», що не є загальнообов'язковими нормами і виникає внаслідок діяльності міжнародних організацій та їх ключових органів (н., резолюції Генеральної Асамблеї та Ради Безпеки ООН)

4) Судовий прецедент.

Зростаюче занепокоєння стосовно військової тактики під час збройних конфліктів дозволило на міжнародному рівні закріпити чітке положення стосовно захисту навколишнього середовища в період збройних конфліктів, яке знаходимо в статтях 35 та 55 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року. Так, стаття 35 ДП I закріплює основні правила, що стосуються використання засобів і методів ведення війни. Державам заборонено застосовувати методи або засоби ведення військових дій, які мають на меті завдати або, як можна очікувати, завдадуть широкої, довгочасної і серйозної шкоди природному середовищу [3].

Таким чином ми можемо говорити не тільки до завдання умисної шкоди, але й очікуване ушкодження. Важливо відзначити, що конкретний намір не є необхідним для кваліфікації. В свою чергу ст. 55 Додаткового Протоколу I передбачає певний (побічний) захист навколишнього середовища в контексті захисту, який надається цивільним об'єктам. Окрім того, також заборонено заподіяння шкоди навколишньому середовищу шляхом репресалій [3].

Окремої уваги заслуговує Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище 1976 року (*UN Convention on the Prohibition of Military or Any Other Use of Environmental Modification Techniques* (тут і далі – Конвенція або *ENMOD*). Даний документ був створений як реакція міжнародної спільноти на військову тактику США під час війни у В'єтнамі. До таких військових дій відносились великомасштабні методи впливу на природне середовище, які мали можливість перетворити навколишнє середовище в зброю (наприклад, провокуючи землетрус, цунамі, або зміни погоди). Конвенція була також реакцією на використання великих кількостей хімічних дефоліантів, що призвело до людських страждань і довгострокового забруднення навколишнього середовища, а також значного знищення лісів і дикої природи [4]. Метою *ENMOD* була заборона використання методів впливу на природне середовище як засіб ведення війни. Відповідно до ст. 1 кожна держава-учасник зобов'язується не вдаватися до військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище, які мають широкі, довгострокові або серйозні наслідки, як способи руйнування, нанесення шкоди або спричинення шкоди будь-якій іншій державі-учасниці [5]. Порівнюючи положення Додаткового Протоколу I та *ENMOD*, варто відзначити, що Протокол спрямований на захист навколишнього природного середовища в цілому, в той час як Конвенція забороняє використовувати методи, які перетворюють навколишнє середовище в "зброю". Іншою різницею між даними документами є те, що Конвенція та Додатковий протокол I по-різному тлумачать поняття «широке поширення, довгочасність (тривалість) і серйозність». Так, відповідно до положень *ENMOD* термін "тривалий" визначається як тривалістю протягом місяців або близько сезону, в той час як в рамках Додаткового Протоколу I "довгостроковий" інтерпретується як питання десятиліть.

Варто відзначити, що міжнародні судові установи дедалі частіше розглядають справи, які стосуються захисту навколишнього середовища в період збройних конфліктів. Так, Міжнародний Суд в одній з найвідоміших справ Нікарагуа проти США (*Nicaragua v. United States (1986)*) про звичаєву природу резолюцій ГА ООН, відзначив, що резолюції ООН можуть, якщо вони користуються досить широким визнанням, отримувати статус звичаєвого права. Іншою справою Суду, що безпосередньо стосується захисту навколишнього природного середовища можна вважати позов Нової Зеландії проти Франції (1995) стосовно ядерних випробувань. У 1995 році, Австралія і Нова Зеландія звернулись до Міжнародного Суду щодо ситуації, що стосується законності випробування ядерної зброї Францією в Тихому океані. Суд визнав право позивача на захист навколишнього середовища [4].

Окремої уваги заслуговує Консультативний висновок Міжнародного Суду 1996 року про законність застосування або загрози застосування ядерної зброї, в якому Суд

звернув увагу на невизначеність в застосуванні міжнародного права – особливо міжнародного гуманітарного права - до ядерної зброї, що може глибоко зачепити здоров'я людини, суспільство і навколишнє середовище.

В 2005 році Міжнародний Суд виніс рішення у справі Демократична Республіка Конго проти Уганди. В цьому випадку Міжнародний Суд встановив, що Республіка Уганда не виконала свої зобов'язання в якості окупаційної влади в районі Ітурі для запобігання актів мародерства, грабежу і експлуатації конголезьких природних ресурсів [4].

Варто визначити, що в рамках міжнародного кримінального права, яке передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права, також встановлюється відповідальність і за порушення норм щодо захисту навколишнього природного середовища. Проте, порушення статей 35 і 55 Додаткового протоколу I (які були розглянуті вище і стосуються охорони навколишнього природного середовища) не виникають в списку серйозних порушень і не тягнуть за собою індивідуальної кримінальної відповідальності. Тим не менше існує ряд інших дій, які завдають шкоди навколишньому середовищу і можуть потягнути за собою настання кримінальної відповідальності. До них відносяться:

- незаконне, довільне і таке, що проводиться у великому масштабі, руйнування і привласнення майна, що не викликаються військовою необхідністю (ст.. 147 Женевської конвенції IV) [6];

- вчинення нападу невідбиркового характеру, що торкається цивільного населення або цивільних об'єктів, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам (ч. 3 п. б ст.. 85 Додаткового Протоколу I) [3];

- вчинення нападу на установки або споруди, що містять небезпечні сили, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам (ч. 3 п. с ст.. 85 Додаткового Протоколу I) [3].

Варто зазначити, що ці серйозні порушення виявляються тільки в законі, який застосовується до міжнародних збройних конфліктів. Ні загальна стаття 3 Женевських конвенцій 1949 р., ні Додатковий протокол II, які стосуються неміжнародних збройних конфліктів, не містять будь-якого положення про серйозні порушення, що можуть спричинити за собою індивідуальну кримінальну відповідальність в сфері порушення норм щодо захисту навколишнього природного середовища.

Екологічні наслідки збройних конфліктів

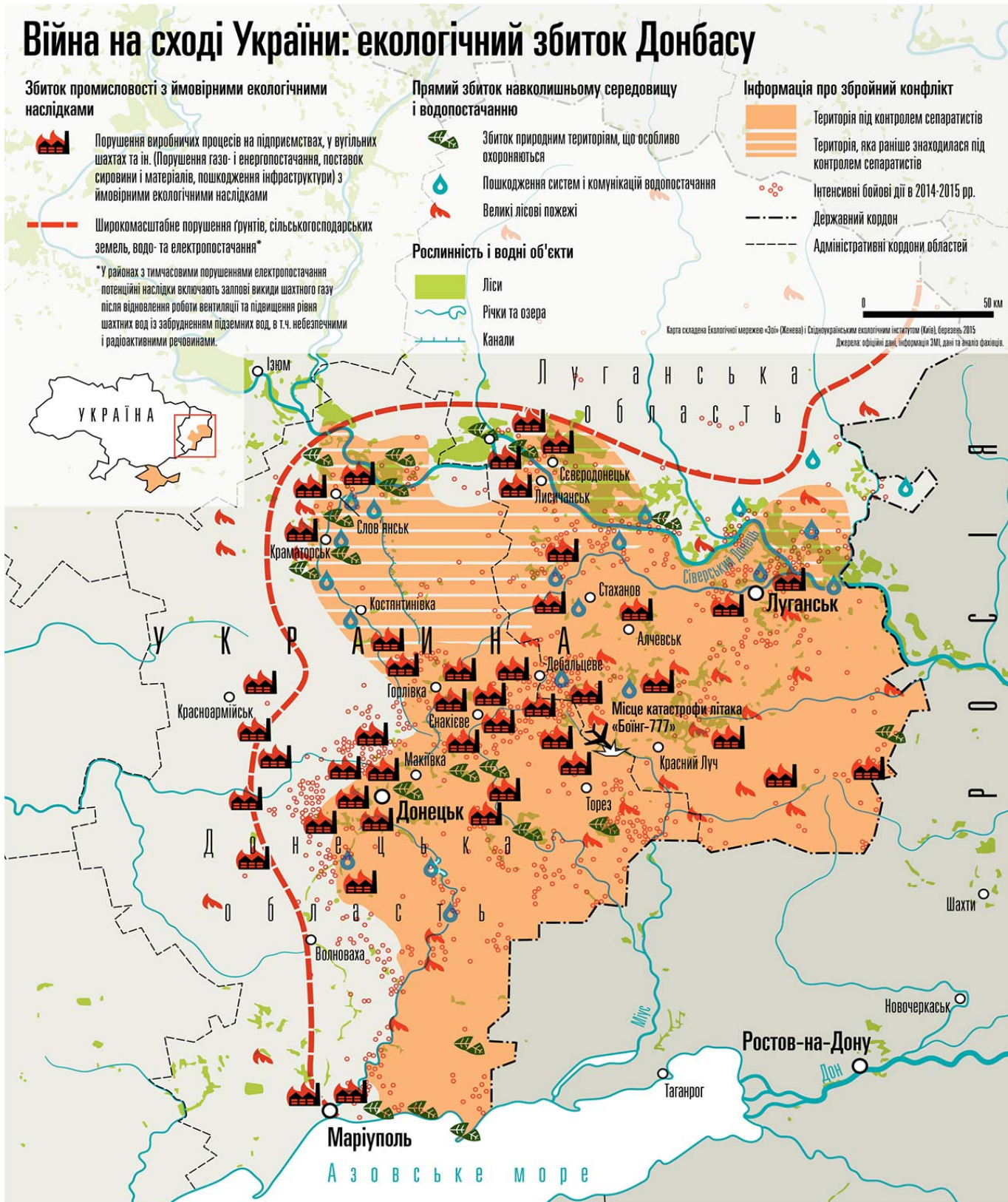
В 90-ж роках 20 століття відбулось декілька масштабних міжнародних збройних конфліктів, які суттєво вплинули не тільки на навколишнє середовище сторін конфлікту, але й країн-сусідів. Так, важкі екологічні наслідки принесла війна Іраку проти Кувейту в 1990-1991 рр., хоча в ній не було навмисного застосування екологічного зброї. Після війни залишилися озера нафти, місця погашених пожеж, пташині трупи на узбережжі і

пожовклі мангові зарості, які були окрасою прибережної тропічної зони. Вчені відзначають, що хмари диму і кіптяви, що пронеслися над південними районами Азії, можливо вплинули на сезони дощів і суттєво знизили врожаї. Остання обставина є ознакою екологічної війни [7, С. 150].

В ході ірако-іранської війни в води Перської затоки було скинуто близько 6 млн. літрів нафти. Підсумки досліджень, показують, що в 1983 році в ході нав'язаної війни між Іраном і Іраком рівень забруднення Перської затоки був катастрофічно високим. Так, вміст кадмію, кобальту, цинку, свинцю і нікелю, відповідно, в 1000, 300, 300, 20000 і 1000 разів вище норми [8]. За звітом екологічної організації "*Greenpeace*" в цій війні 600 нафтових свердловин були підпалені іракськими військами. Полум'я від згорання 67 млн. тонн нафти як товста штора закутала весь район площею 15 тисяч квадратних кілометрів. У даній катастрофі загинули близько 30 тисяч особин птахів, місце зимівлі багатьох перелітних птахів були зруйновані, поголів'я птахів помітно скоротилося. Крім того, загинуло 20% мангрових лісів і 50% коралових рифів. Морські рослини на території площею 1500 миль були забруднені. Слідом за спалюванням нафтових свердловин в атмосферу були викинуто окис вуглецю і сірки. В результаті кислотні дощі випали в Саудівській Аравії та Кувейті. Сліди даного забруднення виявилися в більш далеких районах, де спостерігалось випадання "чорного" снігу [8].

Розпочатою НАТО 24 березня 1999 року агресією проти Югославії була спровокована безпрецедентна в сучасній Європі гуманітарна катастрофа, яка переросла в екологічну катастрофу. Під час нападу на Югославію було використано чимало зброї, яка заборонена міжнародними конвенціями (касетні бомби, боеприпаси зі збідненим ураном і т.п.). У період бомбардувань на Югославію було скинуто близько 10 тонн збідненого урану. Були розбомблені баки з вінілхлориду-мономером (1200 тонн), хлором, гідроокисом натрію (6000 тонн), соляною кислотою (33% - 800 тонн), етилендіхлориду (1500 тонн). З цієї кількості лише в Дунай влилося близько 3000 тис. тонн гідроксиду натрію, 600 тонн соляної кислоти, 1400 тонн етилендіхлориду, величезна кількість нафти і нафтопродуктів, в результаті чого забруднено також і суміжні території (Румунії, Болгарії, України) [9].

Малюнок 1. Екологічний збиток Донбасу внаслідок збройного конфлікту

Відповідно до даних Державного підприємства «Східноукраїнський екологічний інститут» одним з *найнебезпечніших екологічних наслідків ведення бойових дій на Донбасі* є забруднення природного середовища при аварійному порушенні роботи великих промислових підприємств. Окрім того варто звернути увагу на забруднення ґрунтового покриву. Внаслідок підтоплення територій, збільшення викидів шкідливих речовин, а також при масштабному розливі та згорянні паливно-мастильних матеріалів (що нерідко

трапляється на полі бою) відбувається забруднення ґрунтів на досить значних територіях. (детальніше – див. мал.. 1) [10].

Враховуючи вищевикладене стає очевидно, що, незважаючи на розвиток міжнародно-правових зобов'язань, нинішня ситуація є недостатньою для захисту навколишнього середовища під час збройного конфлікту. Загальні стратегії, які виникли після війни в Перській затоці в 1991 році з метою поліпшення правового захисту навколишнього середовища, на сьогодні потребують вдосконалення. Міжнародне співтовариство на сьогодні розділилось стосовно питань вдосконалення існуючих договорів в даній сфері. Одна з точок зору (знайшла свою підтримку в США і Міжнародного Комітету Червоного Хреста) полягає в тому, що навколишнє середовище буде досить захищеним, якщо сторони конфлікту будуть поважати і достатнім чином реалізовувати закони війни. Протилежна точка зору полягає в тому, що існуючі міжнародні договірні зобов'язання держав потребують реформування шляхом більш глибокого застосування екологічних цінностей. Дана позиція вбачається доцільнішою, і, в свою чергу, може бути реалізована двома способами: 1) шляхом внесення змін та доповнень до існуючих документів; або 2) прийняття нового зводу правил. Робота в сфері кодифікації та прийняття нової конвенції розглядається як можливість і для уточнення, і подальшого розвитку існуючої міжнародної бази. В концепцію нової конвенції варто включити перелік об'єктів, які повинні перебувати під захистом, чітко визначити допустимі класи зброї, що можуть застосовуватись конфліктуючими сторонами, адже на сьогодні норми, прийняті після II Світової Війни є дещо застарілими, беручи до уваги темпи розвитку країн.

Список використаних джерел

1. «Кількість збройних конфліктів у світі скорочується, але людей в них гине більше». [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://dt.ua/WORLD/kilkist-zbroynih-konfliktiv-u-sviti-skorochuyetsya-ale-lyudey-v-nih-gine-bilshe-the-guardian-173297_.html
2. What's the environmental impact of modern war?. Офіційний веб сайт The Guardian. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://www.theguardian.com/environment/2014/nov/06/whats-the-environmental-impact-of-modern-war>
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I, прийнятий ГА ООН 8 червня 1977 року. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_199/page2
4. United Nations Environment Programme "Protecting the Environment During Armed Conflict". An Inventory and Analysis of International Law. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/zh/events/environmentconflictday/pdfs/int_law.pdf
5. Конвенція про заборону військового або будь-якого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18.05.1977. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_258
6. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_154/page6
7. Приборович, А.А. Экологический контекст современных военных конфликтов / А.А. Приборович // Роль личности в истории: реальность и проблемы изучения: науч. сб. (по материалам 1-й Международной научно-практической Интернет-конференции) / редкол. В. Н. Сидорцов (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2011. – С. 148–153.
8. Экология Персидского залива – жертва войны . [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://russian.irib.ir/tematicheskie-programi/raznie-cuzheti/> [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу:
9. Возможные экологические последствия войн и военных конфликтов. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://mirznani.com/info/vozmozhnye-ekologicheskie-posledstviya-voyn-i-voennykh-konfliktov_278642
10. Війна на сході України: бойові дії та екологічні наслідки. Офіційний сайт Державного підприємства «Східноукраїнський екологічний інститут». [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://euaeco.com/?environmental-consequences-fighting/ua>